

Rovásjeles dirhem utánczat

Oroszország egykori kazár területén nagy számban kerülnek elő – a muszlim terjeszkedésnek áldozatul esett közép-ázsiai városokban vert – ezüst dirhemek. „Ezek szinte minden kazár-kori településen előfordulnak, de különösen nevezetese a Gyevica, Zavalisinszki, Hitrovo, Podrevnov... Bezljudovka határában talált kincsleletek (az utóbbiban 1190 db). A Kaganátus területéről származó dirhemek részben vagy egészben utánczatokból álltak.[1] A magyarság minden bizonnyal már a Kazár Birodalomban való tartózkodása során megismerkedett és használhatta is ezeket a jó minőségű pénzeket: [2]

Különös pénzforgalmi jelentősége is van a Kárpát-medencében talált dirhem leleteknek, azonban a huszti 400 db-os pénzlelet kivételével, a sírokból általában ékszer gyanánt kerültek elő.” [3]

A Moszkvai Numizmatikai Társaság egyik 2001. évi őszi találkozásán egy látogató, ismeretlen feliratú ezüst érmet mutatott be. Elmondása szerint Oroszország központi részén (helymegjelölés nélkül) többet is találtak. Az érme mindaddig rejtély maradt míg V. Beljájev az Ermitázsban és más múzeumi kiállítási anyagokban található, és az újabban előkerültekről összefoglaló fényképes ismertetést nem készített. [4]

»Ebből kivonatosan is csak annyi a közlemény, hogy meghatározatlan 8–11. századi kétnyelvű ezüst dirhemről van szó. Az előlapi mezőn arab felirat vagy utánczata látható, míg körirata és a hátlapi feliratok ismeretlen ábécé rovásjeleivel készültek. Ezek jeleit Táblázatban összevetette az Orhon–Jenyszej rovásjelekkel, de nagy része így is bizonytalan és meghatározatlan maradt. Mint *írja*, feltehetően a türkiai (kírgíz) rovásból vagy annak utánczatából származnak.”

1. ábra

A pénz arabnak látszó felirata miatt azok ismert hazai numizmatikai szakértőjéhez, Szilágyi Mihályhoz fordultam kérdéssel, hogy mit jelentenek a feliratok. Mit kell tudnunk egy ilyen „kétnyelvű” dirhemről? Szíves válaszát ezúttal is hálásan köszönöm.

»Emailban tájékoztatott, hogy „egy ilyenek a rajza látható Fraehn 1832-es katalógusának 47. oldalán is. Az tény, hogy a szakirodalomban mindenhol rovásírástú dirhemről beszélnek, mivel a kérdéses pénzdarab főbb jellemzőiben egy arab dirhemre hasonlít. A rajta látható feliratok elrendezése, a körirat és belső mező, a képi ábrázolások hiánya, stb. mindazt mutatja, hogy készítésének területén az iszlám veretek általánosan ismertek és használatosak voltak.

A középső mezőben nyilvánvalóan az arab pénzek feliratát utánozó betűket látunk. De ezek csak hasonlítanak az arab szavakra, mert betűi össze vannak keveredve és nem alkotnak értelmes szöveget. Tehát csak első ránézésre tűnnek arab feliratnak, de elolvasni nem lehet őket! Viszont ez bizonyítja, hogy a verőtövet készítő mester az arab pénzt használta mintául. A hibás felirat viszont az általános írásbeliség igen alacsony foka miatt nem okozott gondot.

Tanulmányozva az ilyen pénzeket írja Szilágyi: világosan látható, hogy mintájuk az abbaszida dinasztia által megreformált feliratokat hordozó korai dirhemek, vagy dénárok. Ezeknek az előlapján a középső mezőben a *lá ilah illáh / Allah wahdahu / la sherik lahu* felirat található. Jelentése: *nincs Isten az Istenen kívül, Ő egyedüli és senki sem fogható hozzá, vagy: és nincs társa neki*. Ez a későbbiekben megrövidül és kiegészül a *Mohamed rasúl Allah* felirattal, aminek jelentése: *Mohamed az Ő prófétája*. A kufikus betűkkel írott *lá ilah illáh* sor rendkívül jellegzetes és semmivel sem összetéveszthető! Az, hogy nem ez a könnyen másolható, az iszlám hit kiemelten fontos jelmondata szerepel a másolatokon számomra azt jelzi, hogy a rovásos dirhemek készítői nem voltak iszlám hitűek, és hadilábon álltak a közkeletű vallási kifejezésekkel is. Mindenesetre ha zavarosan, betűcserékkel is, a *la sherik lahu* felirat nyomain felfedezhető az előlap mezejében.

Tekintve, hogy az arab pénzek az elrendezés évszázadokon keresztül változatlan formában fennmaradt, kormeghatározásra a pénzen lévő töredékes arab jelek nehezen használhatók fel. Így kényszerűségből eme rovásfeliratú dirhemek készítése a 750–950 évek közé tehető, konkrétabbat mondani nem lehet. Még egy meggondolandó tényre kell a figyelmünket fordítani! Ez pedig az, hogy ezek a rovásos dirhemek igen csekély számban készültek. Napjainkban nagyjából egy tucatot ismerünk, ezek kivétel nélkül a Skandinávia felé eső kereskedelmi útvonal mentén kerültek elő. A fényképek tanulmányozása során úgy találtam, hogy az összes ilyen darab egy verőtövel készült, ez azt jelenti, hogy legjobb esetben is mindössze néhány ezer példány készülhetett. Nagyobb számú előkerülésre a jövőben sem számolhatunk.«[5]

Jogosan felmerülő kérdés, hogy ki vagy kik, mikor és hol készíthették ezeket a pénzeket? Erre akkor válaszolhatunk, ha a feliratukat el tudjuk olvasni! Márpedig el tudjuk, mert én ezt már egy korábbi írásomban megtettem. [6] Ebből kivonatosan most csak mindig annyit ismertetek amennyi e numizmatikai témájú írás, és a rovásfelirat megértéséhez szükséges.

Előre kell bocsájtanom, hogy kis felületre (pénzre) vésett feliratokról van szó, amelyen a helyszűke miatt is torzulhatnak a rovásjelek. Arányosítással a külső vonalkör és belső gyöngykör között mintegy 3,4 mm-nyi hely állt a vésnök rendelkezésére. Ebbe kellett „művészi” (esetenként kurzívan) bevésnie a viszonylag testes vonalszerkezetű rovásjeleket, melyek végeit poncolással, felhasítással még díszíteni is igyekezett. Igaz, ezzel egyúttal meg is jelölte a rovásvonalak végét.

Nehéz eldönteni, hogy az alapesetben álló helyzetű jelet/karaktert a feliratsávba a vésnök csak dőlten tudta-e beszorítani (akkor nem döntött), vagy tudatosan r-, illetve sz-irányú hangkapcsolatot jelölt? Végül is az álló (kevésbé dőlten) *állónak*, - az erősen dőlten *döntöttnek* értelmeztem:

A dirhem feliratán egyértelműen a kelet-európai *ómagyar* rovásjelek és azok szerkesztett ligatúrái (összevont jelei) láthatók. Pontosabban az I. L. Kyzlaszov besorolása szerinti Don és Kubán feliratok *ómagyar* rovásjelei.[7]

Az előlapi körirat.

Elválasztó pontokkal hat részre tagolt, a rováskarakterek száma 18, a felirat fent a kehely alakú „tamga” szerű jelnél kezdődik. Olvasni az óramutató járásával ellentétesen (jobbról-balra) kell.

Most csak a külön írásban meghatározott felirat (nagybetűs) betűsorát adom meg.

A hat (számozott) szakasz betűsora • – • pontokkal határolva:

(N⁻¹R⁻²K-E/O⁻²V-E/O) (2^J-1^R-1^T) • NY (1^R-SZ) (r⁻²V-N³) • (E/O-1^R-2^V-N³) (r⁻²K-SZ-2^L³) (1^R-SZ) •
₁ ₂ ₃
 (2^J-1^R-1^B) (r⁻²V-SZ) (1^R³-1^K³-r-1^R) • (r-1^J) (O/U-SZ-1^R-SZ-1^R) (SZ-1^R-SZ) (r-N-2^T) •
₄ ₅
 (1^R-1^D-1^T³) (2^J³-SZ-2^R-Z³) (r-2^J-1^R) •
₆

Az egy és kétagú egy-szótagú gyökjelek hangzósítva:

No uR Ki E/V/E Jö áR/uT • NYe/R/SZ ré/Ve/N • É/R/Vé/N rá/Ké/SZü/L Ru/SZ • eJ aR/aB
 rá/Ve/SZ Ká/R ér uR • ro/J U/SZa Ru/SZ/Ra SZe/R SZe/ri/N/T • áR/uD/aT SZá/J öR/Zi ér/J uR
 Mai nyelvünk szerint:

**No úr ki ezzel jó (az) árult • Nyersz réven • Érvén rákészül rusz • Ej arab rávesz, ér kár úr •
 Rój ússza ruszra szer szerint • Árudat száj őrzi, érj úr!**

A szöveghez magyarázatul:

- A felirat meghatározott rováshangjainak betűsora átvéve. [6]
- Dirhem (dircham) wikipedia: középkori arab ezüst pénz, neve a görög drachma szóból ered.
- Rusznak hívták a korabeli arab és bizánci források a varégokat (viking, skandináv), akik a mai Oroszország területén a 8–11. században RUSZ államot alapítanak. Elsődleges céljuk eleinte nem a gyarmatosítás, hanem a Volga, Don, Dnyeper folyókon délfelé hajózva Bizáncig és a Kaszpi-tengeren át Iránig méz-, viasz- és prémkereskedés.
- **Érvén**, olyan cselekedet, amely már végbement.[8]
- A **szer szerint**, vagyis az árud értéke szerint. A „száj” alatt az őrt kell értenünk, ki rákiált a lopóra. Az **érj úr**, gyere.

A Cz – F Szótár szerint: [9]

- NO indulatszó... 4) Van ráhagyó, mintegy egy beleegyező jelentése is.
- EJ (1) Visszatetszést, rosszallást, fedést fejez ki.
- EZZEL (ez-vel) ih. Élünk vele különösebben, midőn valamit bezárólag mondunk.
- RÓ 1) Adót (jelen esetben vámot) róni, kivetni.
- USZA (usz-a vagy úsz-ó) fn. Minden olyan vízi tárgy, készülék, mely a víz felett van. Maradok az archaikusabb **ússza** szónál, mert az úszó inkább személy, aki úszik a vízben.
- SZER (1) fn. 1) Általában, holmi anyagi jószág, vagyon, portéka.

Az előlapi mezőfelirat.

A mintegy 18–20 mm-es gyöngykörben (kopottan vonalkörnek látszik) lévő grafikai jelek sorvezetése jobbról-balra tartó, betű/hang értékét (tükrözötten) balról-jobbra írom. A felső sorban az előlapi körirat 18., 5., és 11. feliratrésze (ligatúrája) van megismételve. Az alatta lévő két sorban a kezdő rovásjelek után hosszan elnyúló arab írásutánzatok láthatók, ezeket is rovásként értelmeztem. A három sor betűjeleit helyzetük szerint képszerűen ábrázolom, az egy vonalba írt sorokat kettős // jellel választom el.

A felső sor: $(r^{-2}J^{-1}R) (r^{-2}V^{-1}N^3) ({}^1R^3-{}^1K^3-r^{-1}R)$

A középső sor: $({}^1R^3-{}^1K^3-{}^1J/{}^1L) N ({}^1J^3-r) (SZ-$
 ${}^1R-E/O)$

Az alsó sor: $({}^1R^{-2}V^{-2}D^{-2}K/G) (N^{-1}J/{}^1L) (r-P) ({}^1J^3-r)$
 1R

Az egy és kéthangú egy-szótagú gyökjelek hangzósítva:

úr Je/R ré/Vé/N Ki uR ro Rí
 Ki uR Lo/N ér/J SZe/
 R/E
 uR Ve/D Ki/Né Lo ér Pá/r/Ja
 Ri

Mai nyelvünk szerint:

Úr jer, réven ki úr ró, rí! // Ki úr, lovon érj szerre. // Úr vedd, kinél (a) ló ér, párja rí!

A Cz – F szerint: [9]

- Ló (lásd Lo gyökelem) fn. A mássalhangzóval kezdődő ragokat... két önhangzó kikerülése végett v-t és rövid o-t vesz fel: lo-on lovon. Tájéjtéssel: lu-v-on.

A **szerre** alatt portékaért, áruért járó értendő, de megfelelhet a vásárolni járó is.

A hátlapi körirat és képe:

2. ábra

A rovásszöveg fent a $\Gamma^1\Gamma$ alakú ligatúránál kezdődik (az eredeti kép elforgatva a kezdő jelre), szintén jobbról-balra olvasandó, elválasztó pontokkal öt szakaszra osztott.

Az öt szakasz betűsora pontokkal elválasztva:

$$(O/U-SZ-{}^1R-SZ-{}^1R-SZ) (N-{}^2T-{}^1R) (O/U-{}^1J-{}^1R-SZ) ({}^2J^3-{}^r-{}^2R-Z) \cdot ({}^1R-{}^1S) ({}^r-{}^1J) ({}^2D^3-{}^1R-N-{}^2V-SZ-N)$$

$$\cdot ({}^1M-I-{}^2D) ({}^r-N-{}^1R) \cdot ({}^1S-{}^1R) ({}^r-{}^2V-N) {}^2J \cdot [{}^1(J/L)^3-SZ-{}^1R] ({}^1R-{}^1B-SZ) {}^1J \cdot$$

Az egy és kéthangú egy-szótagú gyökjelek hangzósítva:

U/SZa áR/uSZ Ro/SZu iN/T uR U/J/Ra SZe/re/J éR aZ • áR/uS ri áJ Rá iD/éN Ve/SZö/N •
aM/I/D ér/Ne Rá • So/Rá/ra Ve/Ni Jö • Ro/SZa/Lo aR/aB SZá/J

A mai nyelvünk szerint:

**Ússza árulsz rosszul, int úr újra szerelj, ér az! • Árus rí, állj rá idén veszön. •
Amid érne, rá • sorára venni jó, • rosszalló arab száj! •**

Az **újra szerelj**, újból készülj fel, **ér az**, megéri. A **rá sorára** sorjában értelmű. Az **idén veszön** ~ idén veszítsen. A **rosszalló**, hamisan állító, az **arab száj** az arab üzér értendő.

Hátlapi mezőfelirat.

Mint az előlapi mezősorok, ez is kicsit balra lejt. A 18–20 mm-es gyöngykörön (kopottan vonalkörnek látszik) belül, az arab dirhemen egyezően, a négy soros felirat pontokkal három részre tagolt. A kezdő Φ jeltől balra haladva 12 ligatúrából és egy szóló rovásjelből áll a felirat.

A meghatározott karakterek betűsora képszerűen, a vízszintes sorok // jellel elválasztva:

$$({}^2M-SZ) {}^1R-{}^1(J/L)^3 N^3 ({}^r-{}^1J) //$$

$$({}^1R^3-{}^r-{}^1R) (N-{}^1R) \cdot ({}^r-{}^2K-{}^1R) ({}^r-{}^1J/{}^1L-{}^2R-Z^3) //$$

$$(N-{}^r-{}^1K-{}^1R-N-{}^2T) ({}^r-N-{}^1R-{}^2L-N-E/O-{}^1R) (O/U-SZ-{}^1R-SZ) \cdot //$$

$$(L-E/O-{}^1R) ({}^r-{}^1J) \cdot$$

Az egy és kéthangú egy-szótagú gyökjelek hangzósítva:

Me/SZi uR Lo/N ér uJ //
ér Ro áR/áN Rí • ur Ké/R ár/uJ éR aZ //
No ur Ki Ro/N/T ár/oN Rá Le/N/E R/O/SZ/Ra SZo •
L/O/Ru ár/uJ •

Mai nyelvünk szerint:

**Messzi úr lón ér, új //
ért ró, árán rí, • Úr kér árulj, ér az //
No ki ront áron, rá lenne rosszra szó. • //
Lórol árulj!**

Az érem gondolatisága annyira *magyar*, nyelve annyira *kifejező és tömör*, funkcionálisan magyarázó (mint a kelet-európai és közép-ázsiai rovasleleteink), nézd csak:

**No úr ki ezzel jó (az) árult. • Nyersz réven • Érvén rákészül rusz • Ej arab rávesz, ér kár úr •
Rój ússza ruszra szer szerint • Árúdat száj őrzy, éry úr.**

Úr jer, réven ki úr ró, rí! // Ki úr, lovon éry szerre. // Úr vedd, kinél ló ér, párja rí.

Ússza árulsz rosszul, int úr újra szerelj, ér az! • Árus rí, állj rá idén veszón •

Amid érne, rá • sorára venni jó, • rosszalló arab száj!

Messzi úr lón ér, új//ért ró, árán rí. • Úr kér árulj, ér az. //

No ki ront áron, rá lenne rosszra szó. • // Lóról árulj!

Nem is kell az egyes szakaszokat külön magyarázattal ellátni, hiszen érthetően, röviden szinte irodalmian tömören vannak megfogalmazva a révkereskedésre előírt szabályok!

Vajon kinek állhatott érdekében, hogy a Kazár területen elterjedt arab dirhemek mintájára magyar utánzatot készíttessen?

Nem gondolnám, hogy a kazár uralkodónak (még egy kitüntetett barátság jeléül sem), hogy a számára értelmetlen felirattal pénzt veressen. Amúgy a „kazár pénzekről” Szilágyi véleménye egyezik Vasmerével, aki hosszas kutatás után kimondta, hogy a kazároknak nincs numizmatikai emléküik, nincs olyan pénz, amit biztonsággal hozzájuk köthetnénk!”[5] (Valaki mégis utánozta...)

Úgy gondolom, hogy ilyen veretek előállítására csak az Etelközben a törzsfők tanácsát felváltó, a Megyer törzs fejének fiát pajzsra emelő, örökös fővezérré és fejedelemmé választott, Árpád alatt konszolidálódott törzsi „államnak” volt lehetősége. Ahol a vésnök mesterek birtokában voltak a szükséges ismereteknek, és rendelkeztek is az előállítás anyagi és technikai eszközeivel. Találgathatjuk is, vajon mi motiválhatta a fejedelmet egy ilyen szokatlan lépés meghozatalára? Miért volt szükség egy önálló magyar fizetőeszközre? A dirhemet akarták kiszorítani? Csak fizetési eszköz vagy más funkciója is volt? Mikor és hol készülhetett?

Nos, a válaszokat valószínű a kor együttes gazdasági és politikai történéseiben kellene keresni. Nem szándékozom a különféle magyar (egymásnak is ellentmondó) őstörténeti írások idézgetésével beleártani magam (nem feladatom). Én politikai okként a Kazáriától való teljes elszakadást, függetlené válást, és az ehhez szükséges gazdasági potenciált biztosító saját adóbevételek megteremtését jelölném meg.

Általában elmondható, hogy a kazárok a Turán–Korezm, Kaszpi–Irán felől a Volga, Don vízi úton oda-vissza irányuló Skandináv kereskedelemben voltak érdekeltek. A magyarok is ugyancsak érdekeltek az északról induló Bizánci tranzitban, és a kazár érdekszférába tartozó Maeotiszon keresztül, a Ciszkaukázusban maradt hun–magyar néprészeikkel való kapcsolat tartásában.

Bizánci írásból tudjuk, hogy ezért 3 [inkább 30] évig szoros katonai „szövetségben” is voltak. Az együttműködés viszont egy idő után feszültté vált. A 830-as évek végétől, majd Álmos gyulává (had)vezérlő fejedelmé választásának kezdetétől (844/845), Kijevben hirtelen megszűnnek a „kazár pénzek”, a kazár tranzit kényszer-szünetel. A magyarok kb. másfél évtizedre kiszorították a kazárokat tranzitkereskedelem zöméből, sőt saját maguk részére hajtották be a Kijevi adókat is. Arra gondolok, hogy ennek az időszaknak a gazdasági, politikai döntése lehetett részükről a saját írásukkal ellátott, önálló pénzverés megteremtése!

Lásd csak, I. István királyunk »szuverenitása elismertetésére a pénzverést is felhasználta. Arról már nem is beszélve, hogy obulusának hátoldali rovásköriratát a latin betűkbe rejtette. «[9]

Talán most is analóg csak arról van szó, hogy a vezérlő fejedelem területének (országának) önállóságát pénzveréssel is kinyilvánítja. Nem íratta fel, hogy ki, mikor és hol készítette (utánozhatta volna a bizánciakét), hanem gyakorlatias módon a (gazdaságának alapjául szolgáló) Dnyeszter, Dnyeper folyókon átmenő rusz tranzit kereskedelmet megállító vámpénzek beszedésének szabályait, a követendő magatartást rögzítette. Az is bizonyos, hogy árfolyama átváltáskor, már csak önbecsülésből is, többet érhetett az arabénál.

861/862 évekre viszont normalizálódtak a gazdasági kapcsolatok, visszatért újból a tranzitvaluta a kereskedelembé.

Ez lehet a magyarázata a magyar pénzek csekély számú előkerülésének is, aminek talán elfogadtatása, bevezetése sem lehetett zökkenőmentes a megszokott „tranzit” valuta ellenében. Készítésének helyére gondolhatunk fejedelmi székhelyre, de nem zárnam ki a fegyvergyártásáról elhíresült (egyések szerint magyar alapítású) Kijev városát sem. Sajnos a viszonylag nagyszámú kelet-európai magyar nyelvű rovásfeliratokban erre nincs utalás. Egyedül a középső Don menti Majak (Majackoje gorogyiscse) kazár-kori erődvár D 14. Majaki-11 kötomb 7. feliratán azonosítható a „Jász” néprészünk.[6] (Ahol talán a jász–szarmat (gyarmat) törzsünk székhelye lehetett?)

Azt a kérdést viszont aktuális feltenni, hogy ez a csekély számú „magyar rovásfeliratú „dirhem” lenne *első pénzverésünk numizmatikai bizonyítéka!*? Ez pedig elérhető bizonyíték a magyar numizmatika és a gyűjtők számára, hiszen az orosz tudósítás szerint: „az ilyen példányokat ma Ukrajnában adják el!”

Utóiratként: jelen írásom javított és átdolgozott változata a 2021-ben a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete: Az Érem című lapjának szerkesztőségébe leadottnak. Sajnos megjelenésére (az időközben bekövetkezett megszűnés miatt) nem került sor.

Kaposvár (2021,) 2024. 06. 30.

Delibeli József
okl. építőmérnök

Jegyzetek:

- [1] multunk.com/index.php?title=A_Kazár_Kaganátus_és_a_keleti_szlávok_szomszédtságában
Megtekintve: 2019. 06. 20.
- [2] Muszlim pénzveretek a 10–12. századi Magyarországon. Megtekintve: 2019. 11. 17.
macarcaislamtarihi.blogspot.com/2009/07/muszlim-penzveretek-10-12-szazadi.html
- [3] Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai II.* Miskolci Bölcsészeti Egyesület 1998, 313.
- [4] Beljájev, V: *Középkori keleti ezüst érme, ismeretlen felirattal.*
www.charm.ru/coins/misc/runic/runic.shtml Letöltve: 2018. 11. 08.
- [5] Szilágy Mihály email levele 2019. 05. 23.
- [6] Lásd majd a visszavont (www.leventevezer.extra.hu/Magyar%20rovasjeles%20dirhem.pdf) írás átdolgozott változatát. (Közzététel alatt.)
- [7] Delibeli József: *Átírt ómagyar Don-rovások /1. rész/*
<https://www.leventevezer.extra.hu/Atirtam1.pdf> (2022)
- [8] Horváth István: *Kérdezősködő / Magyar nyelvmester.* Pesten, 1833, 59.
- [9] Czuczor Gergely–Fogarasi István: *A magyar nyelv értelmező szótára I–IV.* Pest, 1862–1874.
- [10] Delibeli József: Rovásírás I. István pénzén? Az Érem LXXIV. évf. 2018/2, 14–18.

1. és 2. ábra: Anyaga ezüst, átmérője 27 mm, súlya 2,65 gr.

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=93487> Letöltve: 2019. 05. 29.

A szerző írásában Oroszországban talált magyar rovásfeliratú, arab dirhemet utánzó, ezüst pénzt ismertet.